

Celeleddin Muhtar'ın “Frengi Makalati” Risalesi Temelinde Osmanlı Devleti'nde Frengi Sorunu ve Çözüm Arayışları

The Problem of Sphilis and the Search for Solution in the Ottoman State Based on Celeleddin Muhtar's “Syphilis Atricles” Booklet

Cengiz KESKİN*

Öz

Frengi hastalığının ilk ortaya çıktığı tarih konusu ihtilaflı olsa da genellikle Amerika kıtasının keşfedilmesi ile ortaya çıktığı ve Amerika'dan yayılan bu virüsün 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da hızla yayıldığı kabul edilmektedir. Bulaşıcı bir hastalık olan frenginin Osmanlı Devleti'ne etkisi ise 19. yüzyılla birlikte ağır bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Bu noktada Osmanlı Hükümeti'nin çeşitli arayışlar içine girdiği, salgın şeklini alan frengiye karşı birtakım tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı coğrafyasında frengi iyice etkisini arttırmış, devletin içinde bulunduğu ekonomik şartlar da bu hastalıkla gerektiği şekilde mücadele etmeyi engellemiştir. Bir diğer problem ise halkın hastalığı basit bir hastalık gibi görmesi ve cehaletidir. Frengi hastalığının genellikle cinsel ilişki sonucu bulaşması insanları genellikle hastalıklarını gizlemeye itmiştir. Utanılacak bir hastalık olarak görülen frengi hastalığını alternatif yollarla çözmeye çalışan hastalar, hekim veya şifacı olarak tanınan kişilere yönelmişlerdir. Ancak bu kişiler genellikle hekimlikle veya tıp dünyasıyla hiçbir ilgisi olmayan fırsatçılardır. Bu fırsatçılar kandırdıkları kişilerin hem parasını almışlar, hem de sağlıklarını alt üst ederek hastalığın daha da yayılmasına neden olmuşlardır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mezunu Celeleddin Muhtar, frengi ile mücadelede önde gelen Osmanlı hekimlerinden biridir. Halkı frengi konusunda bilgilendirmek amacıyla kapsamlı çalışmalar yapmış, “Frengi Makalati” adını verdiği eserini 1899 ve 1907 yıllarında iki kez yayımlayarak halkın istifadesine sunmuştur. Hastalık ile ilgili makalelerini bu eserde bir araya getiren Celeleddin Muhtar, bu eseri kaleme almanın devletine ve milletine karşı bir vefa borcu olduğunu dile getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Frengi, Celeleddin Muhtar, Frengi Makalati, Salgın Hastalıklar.

Abstract

While the origins of syphilis remain a subject of debate, it is widely acknowledged that it emerged following the discovery of the American continent. This virus, originating in America, rapidly spread across Europe during the 15th and 16th centuries. The impact of syphilis, a contagious disease, became significantly pronounced in the Ottoman State during the 19th century. During this period, it is evident that the Ottoman Government undertook various initiatives and implemented measures to combat the epidemic.

In the latter part of the 19th century, syphilis escalated in the Ottoman territories, and economic challenges hindered the necessary efforts to combat the disease. Another challenge was the perception of syphilis as a simple ailment, leading to widespread ignorance. The stigma

Makale Geliş Tarihi: 30.01.2023. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: KESKİN, Cengiz, “Celeleddin Muhtar'ın “Frengi Makalati” Risalesi Temelinde Osmanlı Devleti'nde Frengi Sorunu ve Çözüm Arayışları”, Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 97-117.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: cengizkeskin@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1919-1981.

Gazisi

Akademik
Bakış

97

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

associated with the disease, often transmitted through sexual contact, prompted individuals to conceal their illness. Those seeking to address syphilis, considered a shameful ailment, often resorted to individuals posing as physicians or healers. Unfortunately, these charlatans, lacking any medical credentials, exploited people financially and contributed to the further spread of the disease, exacerbating public health concerns.

Celeleddin Muhtar, a graduate of the School of Medicine, emerged as a prominent Ottoman physician in the battle against syphilis. He conducted extensive studies aimed at educating the public about syphilis, publishing his work titled "Syphilis Articles" in 1899 and 1907, presenting it to the public. In this comprehensive work, Celeleddin Muhtar emphasized that his commitment to writing about the disease was a debt of loyalty to his state and nation.

Key Words: Ottoman State, Syphilis, Celeleddin Muhtar, Syphilis Articles, Epidemic Diseases

Giriş

İnsanlık tarihinin en önemli doğal felâketlerinden biri salgın hastalıklardır. Tarihte birçok kez çiçek, veba ve kolera gibi farklı türlerle karşımıza çıkan salgın hastalıklar, önemli nüfus kaybına neden olmuş, toplumlarda büyük bir korku, panik ve çaresizlik yaratmıştır. Aniden insanoğlunun hayatına dâhil olan bu hastalıklara karşı insanoğlu savunmasız ve alınabilecek birkaç tıbbi önlem dışında çaresiz kalmıştır. Tarih boyunca dünyayı etkileyem salgın hastalıkların insan hayatını sosyal ve ekonomik olarak etkilediği, devletlerin salgın hastalıklardan büyük zarar gördüğü ve etkisinin uzun sürmesi nedeniyle toplumlar üzerinde tahribat yarattığı aşikardır.

Tarih boyunca, insanoğlunun farklı türlerdeki etkileşimi hastalıkların yayılmasında en temel saik olmuştur. Ticaret, sosyal aktivite ve hatta savaşlar insanların birbirlerine hastalık bulaştırma tehlikesini yaratmaktadır. Ancak bu hastalıkların insanlar tarafından başta önemsenmemesi ve etkilerinin hemen ortaya çıkmaması yayılımını kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Salgın hastalıkların seyri ve etkileri çok hızlı ve yıkıcıdır. Salgın hastalıklar nedeniyle binlerce, hatta yüz binlerce insan ölmüş, devletler yıkılmıştır. Örneğin Avrupa'da 13. ve 14. yüzyıllarda ortaya çıkan veba salgınında Avrupa nüfusunun önemli bir kısmının kaybedildiği ifade edilmektedir.¹

Tarih boyunca insanoğlunun mücadele etmek zorunda kaldığı önemli salgın hastalıklardan biri de frengidir. Frengi, tıp literatüründe syphilis (sifilis) olarak bilinmektedir. Genellikle cinsel yolla bulaşan, vücutta bazı yapı ve işlev bozukluklarına neden olan frengi hastalığının farklı yollarla bulaştığı da görülmektedir.² Frengi hastalığına yakalananlarda görülen etki

1 Mesut Ayar, Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895), Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 1-5.

2 Frengi genellikle cinsel yolla bulaşan bir hastalık olmasının yanında, hastalığa yakalanmış kişilerin özel ve kişisel eşyalarını kullanmak veya temas etmek suretiyle de bulaşabilir. Frengi kan ve tükürük yoluyla bulaşabileceği gibi, anne karnında cenine geçerek veya emzirmek suretiyle bebeğe bulaşarak irsi bir nitelik de taşıyabilir. Hatta aynı kaptan su içmek gibi basit bir suretle bile bir başkasına bulaşabilir. Alfred Fournier, Frengi ve İzdivaç (çev. Celeleddin Muhtar), Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul 1317/1899, s. 6; Başak Ocak, "Bazı Osmanlı Hekimlerinin Frengi Hakkındaki Görüşleri", Tarih Okulu, Sayı: XL, Haziran 2019, s. 297.

bu hastalığın ne yolla kapıldığıyla ilgili olarak değişkenlik gösterir. Örnek vermek gerekirse eğer hastalık cinsel yolla kapıldıysa cinsel organda, öperek bulaştıysa ağızda, dokunarak veya temas yoluyla bulaştıysa tesirini ellerde gösterir. Bu çıkan ilk yaraya "şankr"³ denir. Bu şankr bir çıban ya da küçük bir yaraya benzer. Ağrısız ve küçük bir yara hüviyetinde olduğu için genellikle insanlar tarafından önemsiz addedilir. Bu şekilde kendini gizleyen hastalık bir süre sonra da kendiliğinden kaybolur. Ancak hastalık sinsi bir şekilde ilerleyerek ikinci evresine geçer, ağrılı ve şiddetli olmaya başlar. Eğer bu noktada da önlem alınmazsa hastalık üçüncü devresine geçer ki uzuvların düşmesi, sakatlık ve hatta deliliğe kadar varan noktaya ilerler.⁴

Bu hastalığın ilk ortaya çıkış tarihi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bununla birlikte, bu hastalığın 1492'de Amerika kıtasının keşfinden sonra ortaya çıktığı ve Avrupa'da hızla yayıldığı genel görüş olarak kabul edilmektedir. Avrupa'da hekimlerin çoğu vücudun en aşağılayıcı ve mahrem yerlerinde çıkan bu hastalığı tedavi etmeyi reddetmiş, bu hastalığa yakalananlar aşağılanmışlardır. Bu dışlanmışlıktan kurtulmak ve sağlıklarına kavuşmak isteyenler de çareyi bu hastalığı tedavi ettiklerini iddia edenlere müracaat etmekte bulmuşlardır.⁵ Bilgi eksikliği nedeniyle frenginin sadece cinsel yolla ortaya çıktığını düşünen insanlar, hastalıklarından utanarak bunu saklama ihtiyacı hissetmişlerdir. Fertlerde görülen bu özellik, milletlerde de farklı değildir. Her millet utanılacak bir hastalık olarak gördükleri frengiyi, birbirlerinin üstüne atarak kendilerini temize çıkarmaya çalışmışlardır.⁶

Tarihi metinler incelendiğinde İtalyanların frenginin Fransızlardan geldiğini iddia ettikleri, buna mukabil Fransızların da İtalyanları suçladığı görülmektedir. Frenginin kaynağı olarak İspanyollar Portekizlileri suçlamış, Almanlar ise İspanyolları hedef göstermiştir.⁷ Osmanlı toplumu da bu hasta-

3 Frengi gibi bulaşıcı hastalıklarda enfeksiyonun ilk lezyonu olarak meydana gelen yaradır. Andrew Nikiforuk, Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi (çev. Selahattin Erkanlı), İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 136.

4 Frengi hastalığı vücutta üç evre olarak görülür. İlk devrede hastalığa sebep olan "treponeema pallidum"un vücuda girişiyle 20-30 gün içinde vücutta şankralar görülür. İlk evreden 40-50 gün sonra hastalığın ikinci evresi başlar. Ağızda, boğazda, burunda, yüzde, kafada, ciltte ve bedende birçok lekeler, yaralar açar ve bunların sonucunda ağır bir tahribat yaratır. İkinci evrenin devam müddeti 3-4 sene olarak kabul edilir. Hastalığın üçüncü devresi ise en tehlikeli dönemdir. Bu evrede hastalık sinir sistemini çökerterek kalp, damar hastalıklarına neden olur ve insanı felce kadar götürür. Celeleddin Muhtar, Frengi Makalatı, Karabet Matbaası, İstanbul 1325/1907, s.1, 28-29; Yunus Korkmaz, "Osmanlı'da Frengi İle Mücadele (1880-1918)", Kırklareli Ü. SBE., Kırklareli 2019 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 3; Nuran Yıldırım, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.107.

5 Frengi hastalığı hakkında en büyük sorun bu noktada başlamıştır. Çünkü dışlanmış insanların başvuruda bulunduğu kişiler, genellikle insanların çaresizliğini kullanarak çıkar sağlamaya çalışan fırsatçılardır. Bu durum hastalığın boyutlarını daha vahim bir hale getirmiştir. Hekimlikle hiçbir ilgisi olmayan bu insanlar, yanlış tedavi ve usullerle frenginin hızla yayılmasına neden olmuşlardır. Muhtar, a.g.e., s. 2-5.

6 Nikiforuk, a.g.e., s. 121-126.

7 Fatma Bulut, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Miras", Tarih Okulu, Sayı: III, İlkbahar 2009, s. 110.

görsel

lığı Avrupa'ya mâl etmiş ve bu nedenle bu hastalık "frank, freng" isimlerinden türetilerek "frenği" olarak adlandırılmıştır. Osmanlı hekimleri bu hastalığı frenk uyuzu, daü'l efrenc, maraz-ı efrenciye isimleriyle anmışlardır. Arşiv kaynaklarında ise bahsi geçen hastalık "*frenği marazı*", "*illet-i frenği*" veya "*illet-i efrenciyye*" olarak belirtilmiştir.⁸

Çalışmamıza konu olan <Frenği Makalatı> isimli eseri kaleme alan Celaleddin Muhtar'ın frenği hastalığı üzerindeki çalışmalarıyla duayen bir frenği mütehassısı olduğu tartışmasızdır. Celaleddin Muhtar bahsi geçen eserinde bilgi ve tecrübelerini aktarırken, şahit olduğu frenği vakalarını da örnekleriyle ortaya koymuştur. Dikkat çeken bu çalışmanın monografik incelenmesi kanaatimizce elzemdir. Özellikle son yıllarda Celaleddin Muhtar hakkında bazı akademik çalışmalar yapılsa da "Frenği Makalatı" risalesi ekseninde kayda değer bir çalışmaya rastlanılmamıştır.⁹ Bu çalışma her şeyden önce bu konudaki eksikliğin bir ürünüdür. Mezkûr risale temelinde frenği sorunu ele alınarak bu alandaki akademik boşluğun giderilmesi hedeflenmiştir. Çalışmamızın benzer çalışmalara da bir kaynak oluşturacağı ümit edilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Frenği

Frenği'nin Osmanlı topraklarında ilk olarak ne zaman görüldüğüne dair bilgilerde ihtilaf vardır. İspanya'daki (Endülüs) katliamdan kaçan Yahudilerin, Osmanlı topraklarına Müslümanlarla birlikte nakledilmesi esnasında frenği Anadolu'ya taşıdıklarına dair iddialar vardır. Diğer bir iddia ise Osmanlı Devleti'nin Batı seferleri ile yani savaşlar nedeniyle bu hastalıkla tanışması şeklindedir.¹⁰ Bununla beraber 1505 yılında tercüme edilen Alaim-i Cerrahin isimli yazma eserde frenğiden bahsedilmesi, Osmanlı toplumunun bu tarihlerden itibaren hastalıktan haberdar olmaya başladığını göstermektedir.¹¹

görsel

- 8 Tuba Demirci, "Body Disease and late Ottoman Literature: Debates on Ottoman Muslim Family in the Tanzimat Period (1839-1908)", Bilkent Ü. ESBE., Ankara 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 140; Necati Çavdar-Erol Karcı, "XIX. Yüzyıl Sonları ve XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frenği ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Sayı: 11/2, Kış 2016, s. 159.
- 9 Sağlık Bilimleri Üniversitesi tarafından 2018'de ilki, 2019'da ikincisi ve 2022'de ise üçüncüsü olmak üzere <Prof. Dr. Celalettin Muhtar Dermatoloji Günleri> başlığı ile sempozyumlar düzenlenmiştir. Alanında birçok değerli akademisyenin katıldığı bu programlarda Celaleddin Muhtar'ın yapmış olduğu çalışmalar ele alındığı gibi, tıp alanındaki diğer ve mevcut gelişmeler hakkında da aydınlatıcı tebliğler sunulmuştur. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Resmi İnternet Sayfası, "Prof. Dr. Celalettin Muhtar Dermatoloji Günleri", <https://tip.sbu.edu.tr/tr/etkinlik/Xwe3ns-prof-dr-celalettin-muhtar-dermatoloji-gunleri>; https://www.sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/226a44f5/2019_9/ii-prof-dr-celalettin-muhtar-dermatoloji-gunleri-program-93f59675.pdf; https://www.sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/226a44f5/2022_11/tipfakdermgunleri-a2428738.pdf.
- 10 Bulut, a.g.m., s. 110-111.
- 11 Yıldırım, "Tanzimattan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1330.

Avrupa'da yüzyıllardır görülen frenginin Osmanlı toplumunda 19. yüzyıl ile daha fazla hissedilmeye başladığı görülmektedir.¹² 19. yüzyıl boyunca birçok kez yaşanan Osmanlı-Rus savaşları frenginin toplumda yayılma sürecini hızlandırmıştır. Kaybedilen topraklar, bölge halkları, göçmenler ve askerler frenginin tüm Osmanlı coğrafyasına yayılmasına neden olmuşlardır.¹³ Bunun yanında İstanbul'un Galata bölgesine denetimsiz bir şekilde yerleşen yabancı kadınlar da frenginin artmasına önyak olmuşlardır.¹⁴ Bir diğer sebep de yabancı ülkelere yapılan iş göçüdür. Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra Karadeniz kıyılarından Rusya'ya çalışmaya giden işçiler çeşitli yollarla frengi hastalığını kapmış, memleketlerine dönüşlerinde de bu hastalığı kendi ailelerine bulaştırmışlardır.¹⁵ Hastalığın liman kentlerinden iç kesimlere doğru yayıldığı görülmektedir.¹⁶

Osmanlı toplumunda Avrupa'ya nispetle frengi vakalarının 19. yüzyıla kadar pek nadir görülmesi aslında Müslüman toplum yapısıyla ilgilidir. Çünkü hastalığın ilk bulaşma nedeni olarak akla gelen fuhuş, Osmanlı toplumunda ender görülen bir durumdur. Ancak özellikle 18. yüzyıldan itibaren yaşanan toprak kayıplarıyla beraber gelen ekonomik çöküntü, kültürel ve ahlaki yozlaşmayı da beraberinde getirmiştir.¹⁷ Bu dönemde hemen her bölgede frengi vakaları görülmeye başlamıştır.¹⁸ Fuhuş artmış ve hatta belli başlı muhitlerde genelevler açılmıştır.¹⁹ İlk olarak gizli bir şekilde açılan genelevler, 1880'lerden sonra resmi bir hüviyete bürünmüştür.²⁰ Öyle ki bu fuhuş mu-

- 12 Yüzyıllardır insanoğlunun başına bela olan frengi hastalığı özellikle 19 yüzyıla birlikte etkisini arttırmıştır. Bu nedenle nüfusun azalması başta olmak üzere toplumlar üzerinde birçok olumsuz etkiler yapan frengi konusunda Avrupa'da sosyal farkındalık artmıştır. Nitekim frengi hastalığı ve çareleri konusunda Brüksel şehrinde bir konferans tertiplenmiş, Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere birçok önemli devlete bu hususta davet mektubu gönderilmiştir. Bu kadar önemli bir hastalık olmasına rağmen, Osmanlı toplumunda ise bu hastalığı hafife alan ve bunu fırsata çevirmeye çalışan kişiler bulunmaktadır. Muhtar, a.g.e., s. 8.
- 13 Yıldırım, a.g.m., s. 1329.
- 14 Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918, TTK Basımevi, Ankara 2010, s.45.
- 15 Şennur Şenel, <19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele>, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 13/1, Mart 2015, s. 260-261.
- 16 Hulusi Behçet, Frengi Dersleri, Akşam Matbaası, İstanbul 1936, s. 8; Muhtar, a.g.e., s. 56, 62.
- 17 Mehmet Temel, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele", Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s.169.
- 18 Kastamonu başta olmak üzere Konya, Maraş, Hüdavendigâr, Manastır, Ankara, Konya, Erzurum, İzmir, Adana, Edirne, Aydın, Sivas, Yanya, Selanik, Gazze ve hatta Irak'ın birçok bölgesinde frengi vakaları görülmektedir. BOA, DH.İD, 53/34; BOA, BEO, 4145/310851; Abdülkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 41/2009, s. 258-259.
- 19 Yıldırım, a.g.e., s. 107; Aydın Yetkin, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlak Bunalımı: Fuhuş Meselesi", Tarihin Peşinde, Sayı: 6/2011, s. 22; BOA, ŞD, 1644/50, lef: 10.
- 20 Osmanlı Devleti'nin genelevleri meşrulaştırmaya mecbur kaldığı söylenebilir. Zaten gizli bir şekilde yapılan ve kayıt altına alınamayan genelevlerin daha çok risk taşıdığı düşünülmüştür. Bu şekilde en azından genelevler düzenli aralıklarla kontrol altında tutulabilecek ve olası riskler azaltılabilecektir. BOA, DH.İ.UM.EK, 52/5.

gazi

hitleri devletin görevlendirmiş olduğu polisler ve doktorlar tarafından belli günlerde denetleniyor ve bu yerlerde çalışan kadınlar sağlık taramasından geçiriliyordu. Durumu mahzurlu görülenlerin çalışmasına izin verilmiyor, tedavileri için ilgili sağlık kuruluşlarına nakilleri sağlanıyordu.²¹

Genelevlerin çalışmasına resmi olarak izin verilmesine rağmen gizli fuhuşun artarak devam ettiği görülmektedir.²² Bunun farklı gerekçeleri mevcuttur. Her şeyden önce genelevlerin belli aralıklarla denetlendiğinin bilinmesi insanlar üzerlerinde tedirginlik yaratmaktadır. Bu noktada erkeklerin cinsel ihtiyaçlarını zaten gizli bir şekilde karşılayabilecekleri yerler var iken, o denetlemeye tabi olmak istememeleri önemli bir etkidir. Bir diğer sebep ise Osmanlı coğrafyasında her yerde genelev olmamasıdır. İstanbul, İzmir gibi belli başlı büyük nüfuslu yerlerde genelevler var iken, diğer bölgelerde resmi olarak faaliyet gösteren genelevler mevcut değildir. Bu durumun insanları gizli olarak faaliyet gösteren fuhuş yerlerine yönlendirdiği kuvvetle muhtemeldir.

19. yüzyılda başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok bölgesinde frengi vakaları oldukça fazla bir şekilde görülmeye başlamıştır.²³ Osmanlı Devleti bu hastalığa karşı acil önlemler alma gereği duymuş, Ernst Von Düring Paşa²⁴ ve heyeti hastalığın sıklıkla görüldüğü Kastamonu ve civarında bazı incelemelerde bulunmuştur.²⁵ Yaptığı incelemeler sonucunda Kastamonu başta olmak üzere Anadolu'nun önemli bir kısmında frengiye yakalanan insanlar olduğunu tespit eden Ernst Von Düring Paşa, bu hastalığa karşı daha ciddi tedbirler alınmasına dair raporunu İstanbul'a sunmuştur.²⁶

Dört yıl gibi uzun bir zaman süren ve milyonlarca insanın kaybedilmesine neden olan I. Dünya Savaşı'nın frengi hastalığının artmasına neden olduğu da görülmektedir. Nitekim savaş öncesi ve sonrasındaki istatistiki

21 M. İnanç Özekmekçi, "Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele", Kadın Araştırmaları Dergisi, Sayı: 10/2012, s. 95; BOA, BEO, 3891/291781; BOA, DH.MKT, 350/1.

22 BOA, DH.İD, 65/46, lef: 1-3.

23 Ahmed Said, Tarih-i İlet-i Efrenc, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul 1277/1860, s.3; Milaşi İsmail Hakkı, Frengi İleti Hakkında Herkese lazım Olan Malumat, Asır Matbaası, İstanbul, 1317/1899, s. 9.

24 Frenginin ciddi boyutlara ulaşması üzerine Osmanlı Devleti tarafından İstanbul'a davet edilen Ernst Van Düring 1889'da geldiği Osmanlı topraklarında 1902'ye kadar hizmette bulunmuştur. Kendisine Paşa unvanı verilmiş, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de emraz-ı cildiye ve efrenciye muallimi olarak görevlendirilmiştir. Bu süre zarfında Anadolu'da görülen deri ve zührevi hastalıklar üzerinde de çeşitli araştırmalar yapmıştır. Arslan Terzioğlu, "Türklerin Tarih Boyunca Dermatoloji ve Veneroloji Alanında Dünya Tıbbına Katkıları", Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 352; BOA, Y.MTV, 236/31, lef: 1-2.

25 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında en yoğun frengi vakalarının Kastamonu ve çevresinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kasım 1903 tarihli rapora göre Kastamonu'daki salgının iyice büyüyerek köylere kadar yayılmıştır. Raporda, nüfusu tehdit eder vaziyete gelen frengi hastalığının Bartın'a kadar sirayet ettiği ifade edilmiştir. BOA, DH. MKT, 1684/48; BOA, DH. MKT, 442/24; Rüya Kılıç, <Türkiye'de Frengi Tarihi>, Kebikeç Dergisi, Sayı: 38/2014, s. 292.

26 BOA, Y.MTV, 236/31, lef: 1-2; Şenel, a.g.m., s. 263

görsel

bilgiler, savaş öncesine göre frenginin Osmanlı toplumunda iki kattan fazla arttığını göstermektedir.²⁷ Bu konunun farklı izahları yapılabilir. Ancak yapılabilecek en makul çıkarım savaş şartları ve yokluk nedeniyle askerlerin birbirlerinin yiyecek, içecek ve benzeri eşyalarını paylaşması ve kullanmalarındır. Aile hayatından uzun yıllar mahrum kalan ve cinsel ihtiyaçlarını karşılayamayan bazı askerlerin fuhuş yoluyla bu hastalığı kapması da ihtimal dâhilindedir. Devamlı yakın temas halinde olan askerlerden herhangi birinin frengi olması halinde, aynı koğuş veya çadırı paylaştığı arkadaşlarına da bu hastalığı kolaylıkla bulaştırabileceği açıktır.

Frenginin iki farklı türünün olduğu, cinsel yolla bulaşan frenginin ise ilk akla gelen tür olduğu söylenebilir. Bu hastalığa yakalananlar genellikle bu durumdan utandıklarından hastalıklarını gizlemeye çalışmışlardır. Hastalığı birlikte oldukları fahişelerden aldıkları suçlamalarıyla karşılaşmak istemeyen frengililer bu nedenle gizli bir şekilde tedavi olma yolunu seçmişlerdir.²⁸ İkinci tür ise cinsel ilişki olmaksızın bulaşan ve "masum frengi" olarak adlandırılan türdür. Ernst Von Düring Paşa'nın Kastamonu ve civarında yapmış olduğu incelemelerde bir bölgede 140 çocuktan 100'ün üzerinde çocukta frengi hastalığı tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise çocukların aynı kaptan yemek yeyip, su içmesidir. Bu istatistikten masum frenginin bölgede fazlasıyla görüldüğü anlaşılmaktadır.²⁹

Frengili olanların eşlerinin genellikle düşük yapması veya doğum yap-sa bile genellikle çocuklarının ölmesi durumun vehametini göstermektedir. Enteresan bir şekilde bazılarında ise doğumda hiçbir problem gözükmemekte, doğan çocuklar yaşamakta, ancak ilerleyen yıllarda hastalık tesirini göstermeye başlamaktadır. Bununla beraber bu çocukların bünyeleri genellikle zayıf olduğundan kızamık, kızıl, kuş palazı gibi hastalıklara da diğer çocuklara göre daha çabuk yakalandıkları ve genellikle kurtulamayarak vefat ettikleri tespit edilmiştir.³⁰

Masum frenginin bir başka şekli de "süt annelik veya süt ninelik" olarak bilinen gelenekten kaynaklanmaktadır. Müslüman toplumlarda bu tip hadiselerin fazlasıyla görülmesi frengi hastalığının yayılımını arttırmıştır.³¹ Öyle ki bazı bölgelerde çocuklar üzerinde yoğun bir şekilde görülen

27 BOA, DH.İ.UM, 1914/113.

28 Behçet, "Frengi Niçin Ayıp Görülür? Frengiyi Neden Gizli Tutmak Adet Olmuştur? Tabiatla Ayıp Denen Hastalık Var mıdır?" 15 Şubat 1935'te *İstanbul Radyosunda Verilen Konferans*, İstanbul Belediyesi Basımevi, İstanbul 1935, s. 5-6; Muhtar, a.g.e., s. 14.

29 Bulut, a.g.m., s. 112; Muhtar, a.g.e., s. 69.

30 Bazı çocuklarda doğum veya doğumun hemen akabinde bir hastalık görülmez. Ancak irsi bir şekilde frengi mikrobunu bünyesinde saklayan bu çocukların beş, on ve hatta yirmi yıl sonra bile hastalığı zuhur edebilmektedir. Bu çocuklar üzerinde görülen bir diğer özellik ise diğer çocuklara nispeten akılca geri oluşlarıdır. İstisna bir şekilde çok az bir kısmı güçlü, kuvvetli görünür. Ancak çoğunluğu zayıf, soluk benizli, kısa boyludur. Kemik, dimağ ve sinir hastalıkları olan bu çocuklarda sebebi anlaşılamayan havale, spazma ve beyin zarı iltihabı gibi birçok eserler görülmektedir. Muhtar, a.g.e., s. 4-5.

31 Frengili olan bir süt anne, sadece emzirmiş olduğu bebeğe değil, aynı zamanda o bebe-

görsel

frengi hastalığı nedeniyle karantinalar uygulanmış, köylere giriş ve çıkışlar jandarmalar vasıtasıyla denetlenmiştir. Bazı bölgelerde tüm köy halkının genel sağlık taramasından geçirilmesi ise masum frenginin ulaştığı boyutları göstermesi bakımından dikkat çekicidir.³²

Askeri, İdari ve Tıbbi Tedbirler

Frengi hastalığı ile mücadele Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl sonu itibariyle uğraştığı en büyük sağlık sorunlarından biridir. Çünkü bu hastalık Osmanlı toplumundaki etkisini ikinci, hatta üçüncü kuşaklara kadar hissettirmeye başlamıştır. ³³ Bu nedenle yapılan tıbbi çalışma ve araştırmaların yanında, ciddi önleyici tedbirlerin alındığı da göze çarpmaktadır. İnsanların frengiye yakalanmaması için alınacak önlemleri halka duyurmak ana prensiptir. Alınan tüm önlemlere rağmen frengiye yakalananların sağlıklarına kavuşmaları için izlenecek yol olan tıbbi yardım ise devletin temel görevidir.³⁴ Bu hususta Osmanlı Devleti'nin elindeki imkânlar nispetinde halkı bilinçlendirmek için çaba gösterdiği açıktır.

Osmanlı Devleti, 18. ve 19. yüzyılda Avrupa'daki bir kısım topraklarını kaybetmiş olsa da 19. yüzyıl sonlarında halen Avrupa'da önemli bir alanı kapsayan topraklara hakimdir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da sıklıkla görülen frengi hastalığına çok yakın bir temas noktasında olduğu anlamına gelmektedir. Ancak tek sorun Avrupa devletleriyle olan sınırdan ibaret değildir. Esas problem 18. ve 19. yüzyıllarda Avusturya-Macaristan ve Rusya ile bitmek tükenmek bilmeyen savaşlardır. Bu durum frengi gibi bulaşıcı bir kimliğe sahip olan hastalıkların bulaşma riski ve sirayetini arttırmıştır. 1900'lü yıllara kadar Avrupa'ya nispeten Osmanlı Devleti'nde çok ender görülen frengi hastalığının, bu tarihlerden sonra artarak devam ettiği görülmektedir.

Bu durum Osmanlı idarecilerini ilk etapta askeri sahada çalışmalar yapmaya itmiş, askerler ve askerlikle ilgili birtakım esaslar belirlenmiştir. Bunlardan ilki askere alınacak gençlerin genel bir sağlık muayenesinden geçirilmesidir. Frengili olduğu tespit edilenler askerlikten muaf edilmiş veya mecburi hizmetleri tehir edilerek memleketlerine sevk edilmişlerdir. Bununla beraber askere gitmek istemeyenlerin bilerek frengiye yakalanması veya tedavi için kullanması gereken ilaçları kullanmamaları yeni tedbirleri beraberinde getirmiştir.³⁵

ğın anne, baba ve diğer kardeşlerine de hastalığı sirayet ettirmiştir. Bu örneğin tam tersi olarak frengili bir çocuğu emzirmiş bir süt anne ise bu vesileyle frengiye yakalanmıştır. Bundan haberdar olmayan kadıncağız bilmeyerek frengiyi hem eşine hem de 6 masum çocuğuna bulaştırmıştır. Celaleddin Muhtar, Osmanlı toplumunda bunun gibi birçok hadisenin görüldüğünü belirtmektedir. Muhtar, a.g.e., s. 47-50.

32 Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Memleketimizde Frengi Tarihçesi", Yeni Asya, Mart 1971. s.3.

33 Muhtar, a.g.e., s. 42-43.

34 Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadeleye Adanmış Kısa Bir Ömür: Hüdavendigâr Vilayeti Seyyar Frengi Tabibi Nuri Ömer Efendi", Gazi Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 29, Aralık 2021, s. 51.

35 Osmanlı Devleti ilerleyen süreçte bu sorunu tespit ederek önlem alma yoluna gitmiştir.

Memleketlerinden askerlik vazifesi için herhangi bir kıtaya giden askerler, buldukları şehirde fuhuş yapılabilecek yerlere kolayca ulaşabiliyorlardı. Umuma açık bu yerlerde frengi hastalığını kapalı askerler hastalığı aynı kışladaki masum arkadaşlarına bulaştırabilecekleri gibi, memleketlerine izine gittiklerinde ailelerine de bulaştırıyorlardı. Osmanlı Hükümeti bu konuya çok ehemmiyet vermiş, yukarıda da bahsedildiği gibi frengili olanların askerliğini tehir etme veya tamamen askerlikten muaf yoluna gitmiştir. Ancak bu durum da hastalığa karşı tam bir çare olamamış ve kötü niyetli insanların bu durumu kullanması için fırsat yaratmıştır.³⁶

19. yüzyılın sonlarına doğru frengi vakalarındaki hızlı artış nedeniyle bu hastalığa karşı alınan tıbbi önlemler de sıklaştırılmıştır. Bu noktada Osmanlı Hükümeti'nin almaya çalıştığı ilk tedbir, her vilayette frengililer için ayrı hastaneler açmaya çalışmaktır.³⁷ Ancak devletin içinde bulunduğu ekonomik buhran buna imkân tanımamıştır. Bu nedenle yapılması planlanan hastanelerin masraflarının mahalli idarelerin bütçesinden karşılanması istenmiştir.³⁸ Bununla beraber mahalli idarelerin durumu da Osmanlı Hükümeti'nden farklı değildir. Bütçelerin yetersizliği ve hastane yapımı masraflarının bir hayli fazla olması gibi etkenlerle çoğu vilayette hastane yapılamamıştır.³⁹ Bu noktada daha çok mevcut olan hastanelerin yeniden düzenlenmesi, yatak sayısının artırılması ve frengili olanların ayrı odalarda tedavi edilmesi yoluna gidilmiştir. Toplumda frengi hastalığının gündene güne artması ise hekim sayısının yetersizliğini gündeme getirmiş, bu nedenle askeri doktorlar da zaman zaman bu hastanelerde görevlendirilmiştir.⁴⁰

Bu noktada Osmanlı Hükümeti'nin ikinci teşebbüsü seyyar tabiplerle süreci yönetmektir.⁴¹ Devletin içinde bulunduğu şartlar düşünüldüğünde, en ekonomik, hızlı ve etkin çözümün de bu olduğu açıktır.⁴² Bu nedenle çeşitli

Frengiye yakalanan askerlerin memleketlerine gönderilmeyip, tam manasıyla iyileşene kadar askeri hastanelerde tedavi altına alınması gerektiği bildirilmiştir. Frengi hastalığı uzun ve zor bir tedavi sürecini gerektirdiğinden, askerlerin en azından bilerek ve isteyerek bu hastalığa yakalanmaması hususunda bir tedbir geliştirilmiştir. BOA, ŞD, 2491/8, lef: 4.

- 36 BOA, DH.EUM.LVZ, 30/103; BOA, DH.HMŞ, 22/72; BOA, DH.MB.HPS, 156/14; BOA, DH.UMVM, 124/6; BOA, DH.HMŞ, 22/26; Korkmaz, a.g.t., s. 14-15.
- 37 Hastane yapımı işi kolay olmadığı ve büyük meblağlar gerektirdiğinden her vilayette frengi hastanesi mevcut değildir. İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde ve frenginin yoğun görüldüğü Kastamonu Vilayeti dışında, maddi yetersizlikler bu inşaat faaliyetlerine izin vermemiştir. Osmanlı Hükümeti'nin frengi vakaları görülen diğer bölgelere seyyar tabipler göndererek meseleyi halletme yoluna gittiği anlaşılmaktadır. Güneş, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadelede Etkili Bir Yöntem: Seyyar Tabiplik", History Studies, Sayı: 13/5, Ekim 2021, s. 1679-1680.
- 38 Rauf Beyru, 19 Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2005, s. 185-186.
- 39 BOA, BEO, 279/209324.
- 40 Şenel, a.g.m., s. 265.
- 41 Güneş, <20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadelede Etkili Bir Yöntem: Seyyar Tabiplik", History Studies, Sayı: 13/5, Ekim 2021, s. 1679-1683.
- 42 Seyyar tabipler görev yapacakları yere ulaştıklarında muhtar ve imamları yanlarına ça-

Görüş

sihhi komisyonlar kurularak çeşitli denetimler ve taramalar yapılmasına, yapılan çalışmaların da bir rapor halinde düzenli aralıklarla İstanbul'a gönderilmesine karar verilmiştir.⁴³ Hastaların ilaçlarını içmemesi veya tedaviden kaçması durumunda hapsedilmesi veya ağır para cezalarına çarptırılması da alınan tedbirlerden biridir. Osmanlı Hükümeti bu şekilde hastalığı kontrol altında tutmayı, en azından yayılımını engellemeyi hedeflemiştir.⁴⁴

Frengi hastalığı üzerinde ihtisas yapmak için Avrupa'ya hekim göndermek de alınan tedbirlerden biridir. Cilt ve frengi hastalığında katedilen aşamaları yakından izlemek ve son gelişmeleri takip edebilmek amacıyla Mekteb-i Tıbbiye'den başarıyla mezun olan bazı seçkin öğrenciler Paris'e gönderilmişlerdir.⁴⁵ Fransa'ya ihtisas için gönderilen hekimlerden biri de Celaleddin Muhtar idi. Bu genç doktorun frengi alanında uzman olan yabancı doktorlardan dersler aldığı ve önemli kazanımlarla yurda döndüğü anlaşılmaktadır.⁴⁶ Yaptığı çalışmalarla Paris'teki önemli frengi mütehassıslarının bile saygısını kazanmayı başaran Celaleddin Muhtar, "Frengi Makalatı" isimli eserinde bahsedilen hastalıkla ilgili bilgi ve tecrübelerini halka duyurmaya çalışmıştır.⁴⁷

İnsanlarla yakın temas halinde bulunan esnafa yönelik tedbirler de dikkat çekicidir. Bu nedenle berber, hamam, kahvehane gibi yerlerde çalışan kişilerin periyodik bir şekilde kontrolden geçirilmesi tavsiye edilmiştir. Bu esnafın alet, edevat ve çevre temizliklerine dikkat etmelerinin ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Alınan tedbirlerden biri de evlilik hazırlığı yapan çiftlere yapılan sağlık taramalarıdır. Ancak bu konuda da gerektiği gibi bir başarı sağlandığı söylenemez. Bunun temel sebebi Osmanlı Devleti'nin kapalı toplum yapısıdır. Osmanlı Devleti'ndeki doktorların hemen hepsi erkeklerden oluşmaktadır ve tıp alanında eğitim almış ehliyet sahibi kadın hekim çok azdır. Frengi hastalığının teşhis ve tedavisinde ise vücudun en mahrem bölgelerinin dahi dikkatlice kontrol edilmesi gerekmektedir. Bu durum toplumun muhafazakâr kesimlerinde tepkilere neden olmakta, bu yüzden evlilik öncesi yapılması gereken sağlık taramaları genellikle erkekler üzerinde yapılabilmektedir.⁴⁸

Evlenecek kızların veya dul kadınların evlilikten önce ilk etapta sadece

gırıp davet yoluyla ya da bizzat hastaların evlerine gitmek suretiyle tarama yapmışlardır. Bu durumun zaman kaybını engellediği ve hızlı çözüm sunduğu aşikardır. Tedaviyi kabul etmeyenler veya durumu ağır olup evde tedavileri mümkün olmayanlar ise en yakın hastanelere sevk edilmişlerdir. Çavdar-Karacı, a.g.m., s. 165.

43 BOA, MV, 11/97; Gül, a.g.m., s. 260.

44 Esin Kahya, "Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu'da Frengi Hastahanesi", IX. Türk Tarih Kongresi, Cilt: 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 1293.

45 BOA, DH.MKT, 1642/90; BOA, DH.MKT, 1637/32.

46 BOA, DH. MKT, 1577/24; İ.DH, 1115/87238.

47 Muhtar, a.g.e., s. 8.

48 Celaleddin Muhtar, evlenmeden önce sadece erkeklerin değil, aynı zamanda kadınların da kapsamlı bir şekilde kontrol edilmesi gerektiği kanısındadır. Ancak dönemin şartları düşünüldüğünde bu durum sadece Osmanlı coğrafyasında değil, Avrupa'da dahi pek mümkün değildir. Kızlarını veya müstakbel eşlerini dini inanç, ahlaki değer yargıları veya kıskançlık gibi sebeplerle bu muayenelere sokmak istemeyen erkeklerin bu konuya sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Muhtar, a.g.e., s. 52, 62-63.

el, ağız, boyun, kol ve dirsek gibi bölgelerine bakılmaktadır. Ancak ilerleyen yıllarda bu kontrollerin bile yeteri kadar yapılmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁹ Fuhuş yoluyla hayatını kazanan kadınlar ise sıkı bir şekilde denetlenmişlerdir. Bu kadınların haftada en az bir kere hastanelere sevk edilerek kontrolleri yapılacak ya da seyyar tabip vasıtasıyla uygun görülen yerlerde sağlık muayenesinden geçirileceklerdir. Kontroller sonucu hasta olduğu tespit edilenler hemen hastaneye yatırılacak ve dört buçuk ay yoğun bir tedavi programı uygulanacaktır. Tedavi olup hastaneden taburcu edilenler de kendi hallerine bırakılmayacak, bu kişilerin kontrollerine belirli aralıklarla devam edilecektir.⁵⁰

Alınan idari tedbirlerden biri de frengi hastalığı konusunda uzman olmayan, hatta hekimlikle bile ilgisi olmayan kişilerin bu işten men edilmeye çalışılmasıdır. Frengi konusunda uzman olmayan doktorların şayet frengili hastaları tedavi ettiği tespit edilirse meslekten ihraç edileceği, doktor olmayanlar hakkında da yasal işlem başlatılacağı ilan edilmiştir. Anlaşılan o ki Osmanlı Hükümeti birtakım tedbirlerle frengi alanında uzman olmayan hekimlerin bu işe girmesini engellemeye çalışmıştır. Ancak hastalığından utanan ve sadece cinsel ilişki sonucu bu hastalığa yakalandığına inanan hastalar gizli olarak faaliyet gösteren bu sahte hekimlere, ya da şifacı olarak bilinen fırsatçılara gitmeye devam etmişlerdir. Bu durum frengi konusunda alınan tedbirlerin çoğu zaman yetersiz kalmasına neden olmuştur.⁵¹

Fuhuş Tedbirleri

Osmanlı toplumunda özellikle 19. yüzyıl içerisinde görülen ahlaki yozlaşma neticesinde başta İstanbul olmak üzere birçok bölgede fuhuş artmıştır. Devletin her alanda çöküşe geçtiği bu yüzyılda, değer yargıları ve ahlaki değerleri zayıflayan Osmanlı toplumunun da ahlaken iflasın eşiğine geldiği görülmektedir. Uzun yıllar mecburi askerlik için silah altına alınan erkekler eşlerini yalnız bırakmak zorunda kalmış, savaşların ağır hezimetlerle sonuçlanması Osmanlı ekonomisini yerle bir etmiştir. Hele askerde ölenlerin eşleri için daha da zor bir süreç söz konusudur. Elinde geçimini temin edebilecek herhangi bir geliri olmayan ve çalışmak zorunda olan dul kadınların bazıları fuhuş batağına sürüklenmişlerdir.⁵²

Bu çaresizlik durumu sadece eşlerini kaybeden dul kadınlar için geçerli değildir. Hayat şartları, pahalılık, kıtlık gibi sebeplerle geçimini fuhuş yoluyla sağlamaya sürüklenen küçük yaştaki kızlar da mevcuttur.⁵³ Günün-

49 Ahmet Şerif, Anadolu'da Tanin (haz. Mehmed Çetin Börekçi), Cilt: 1, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 421.

50 Çavdar-Karcı, a.g.m., s. 170.

51 Şenel, a.g.m., s. 267; Muhtar, a.g.e., s. 77-78.

52 Yetkin, a.g.m., s. 22; Korkmaz, a.g.t., s. 18-19.

53 Fuhuşun yoğun bir şekilde yapıldığı Beyoğlu ve Galata gibi semtlerde 15, 14 ve hatta 13 yaşındaki kızların dahi istismar edildiği anlaşılmaktadır. Yetkin, a.g.m., s. 47; Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devleti'nde Bir Uyguluma: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı", Turkish Studies, Sayı: 2/1, Kış 2007, s. 105.

müzde 18 yaşının altındaki birine karşı yapılan cinsel istismarın ağır bir suç olduğu, hele ki 15 yaşın altındakilere karşı işlenen suçlarda, “kişinin rızası olsa bile”, devletin çok ağır yaptırımlar uygulayarak sürecin bizzat takipçisi olduğu bilinmektedir.⁵⁴ Osmanlı Devleti’nde evliliği düzenleyen Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nin ise bu konuda büyük bir esneklik sunduğu açıktır. 18 yaş altındaki kızların evlenmesi kanunen yasak olmadığı gibi, erken yaşta evlilik de toplumda fazlasıyla yaygındır.⁵⁵ Ancak bu evliliklerin bir boşanmayla neticelenmesi durumunda toplum üzerinde ağır tahribat yaratacağı açıktır. Çocuk denilecek yaştaki bir kızın böyle bir süreçte fuhuş batağına sürüklenmesi kuvvetle muhtemeldir.

19. yüzyılın sonlarına doğru genelevlerin sayısında artış gözlenmiştir. İstanbuldan sonra genelevlerin ve fuhuşun en yoğun olduğu Osmanlı şehri ise İzmir’dir.⁵⁶ İzmir’in kozmopolit yapısı, yabancıların sıklıkla ziyaret ettikleri bir liman kenti olması ve gayrimüslimlerin burada sayıca fazla olması gibi etkenler İzmir’in diğer iç Anadolu bölgelerine göre ahlaki yönden daha erken dejenere olmasına neden olmuştur.⁵⁷ Bu durum haliyle fuhuş yapan kadınların sayısını da dolaylı olarak arttırmıştır. Bu durum genelevler hususunda denetimlerin arttırılmasını ve daha dikkatli davranılmasını gerekli kılmıştır. Bu noktada genelevlerde çalışan kadınlar devamlı surette devletin görevlendirdiği doktorlar tarafından muayene edilmiş, polisler de bu süreci denetlemişlerdir.⁵⁸

Osmanlı Devleti’nde frengi hastalığının kaynağı olarak genellikle bekâr erkekler görülmüş, bu yüzden bekâr olanların evlenmeleri tavsiye edilmiştir. Cinsel ihtiyaçlarını gayrimeşru yollarla gidermenin dinen ve ahlaken mahzurlu olduğu, ayrıca bu hastalığı kapalı bekâr erkeklerin masum ailelerine de hastalığı bulaştırma ihtimalinin olduğu ve bunun büyük bir vebal olduğu hatırlatılmıştır. Bu nedenle imam ve muhtarların evlenen kişilerden fazla para almamaları, evliliklerin zorlaştırılmayıp, kolaylaştırılması emredilmiştir. Bu emre itaat etmeyenlerin görevlerinden alınacağı ve haklarında yasal işlem yapılacağı da bildirilmiştir. Bunun yanında imam ve muhtarlara hasta olduklarından şüphe ettikleri kişileri derhal o bölgede görev yapan seyyar

görsel

- 54 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK) ve 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu’nda yapılan tanımlara göre “henüz 18 yaşını doldurmamış kişi” çocuk olarak tanımlanmaktadır. Çocuklara karşı işlenen suçların yaptırımı ise TCK’nın 103. maddesinde fıkralar halinde izah edilmiştir. Erdal Baytemir, Cinsel Dokunulmazlığa, Kişi Hürriyetine ve Genel Ahlak Karşı Suçlar, Adalet Yay. Ankara 2009, s. 196-199.
- 55 Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nin 36. maddesine göre dokuz yaşına gelen bir kızın evlenmesinde mahzur yoktur. Ahmet Yasin Küçükçitir, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmelere ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 13/26, Aralık 2014, s. 189.
- 56 Abdullah Martal, “İllet-i Efrenciye (İzmir’de Frengiyle Mücadele)”, Tepekule Tarih Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, İlkbahar 2000, s. 89-90.
- 57 BOA, ŞD, 1387/14, lef: 3.
- 58 BOA, BEO, 3891/291781; İnci Hoş, “Sihhiye Mecmuası’na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)”, İstanbul Ü. SBE., İstanbul 2001 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 76.

doktorlara bildirmeleri emredilmiştir. Bu kişiler resmi makamlara ivedilikle sevk edilecek ve nikâhları katiyen kıyılmayacaktır. ⁵⁹

İmam ve muhtarların yanı sıra, bölgede bulunan papaz, haham gibi din adamlarından da bu konuda yardım istenilmiştir. Şüphelendikleri kişileri derhal yetkili mercilere bildirmeleri gerektiği, bunun toplumun yararına bir hizmet olduğu hatırlatılmıştır. Dişçi ve ebe gibi insanlarla yakın temas kurmak zorunda olan meslek erbabına da bu uyarı yapılmış, frengili olduğundan şüphe duydukları şahısları ihbar etmeleri tavsiye edilmiştir. ⁶⁰Bununla beraber hastalığın sadece cinsel yolla bulaşmaması, ufak bir temas, bir sarılma, tokalaşma veya benzeri şekillerde bulaşması tedbirlerin her zaman yetersiz kalmasına neden olmuştur.

Celaleddin Muhtar ve Toplum Bilinçlendirme Çabaları

Frengi ile mücadelede öne çıkan en önemli Osmanlı hekimlerinden biri Celaleddin Muhtar'dır. 1865 doğumlu olan Celaleddin Muhtar doktor bir aileye mensup olup, frengi hastalığıyla ilgili yaptığı çalışmalarla ünlenmiştir. Kendisiyle birlikte babası ve kardeşinin de hekimlik yaptığı bilinmektedir. ⁶¹ Galatasaray Lisesi'ni (Mekteb-i Sultani) bitirdikten sonra, Askeri Tıp Okulu'nda (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) eğitim görmüştür. Mezuniyeti sonrasında 1889'da ihtisas için gittiği Fransa'da devrin en önemli frengi uzmanlarından dersler almış, memleketine döndüğünde bu bilgilerini halkın istifadesine sunmaya çalışmıştır. Osmanlı Hükümeti'nin de bu hususta kendisine gerekli desteği verdiği anlaşılmaktadır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mezunu olan Celaleddin Muhtar, 1893'te Fransa'dan İstanbul'a döndüğünde mezun olduğu okulda görevlendirilmiş, frengi ve deri hastalıklarıyla ilgili kapsamlı araştırmalarda bulunmuştur. ⁶²

Fransa'da ihtisas yaparken 1890'da trikofiton adlı mantarın el ve ayak parmakları arasında yol açtığı bir hastalığı saptayarak tedavisi için yeni bir yöntem geliştirmiştir. Celaleddin Muhtar, hastalığın teşhisinde etkin olacak arazlarını ve hastalığın rutin seyrini belirlemiş ve bu belirlemelerini bir rapor halinde Paris Enstitüsü'ne sunmuştur. Bulgularını "De la trichophytie des regions palmaire et plantaire", "El Ayası ve Ayak Tabanlarındaki Trikofiton

59 BOA, A.MKT.MHM, 531/13.

60 Çavdar-Karcı, a.g.m., s. 169.

61 Celaleddin Muhtar'ın babası Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin baş katibi ve aynı zamanda Harbiye Mektebi Edebiyat muallimlerinden Mehmed Muhtar Efendi'dir. Celaleddin Muhtar'ın kardeşi Akil Muhtar, Mustafa Kemal Atatürk'ün doktoru, en büyük kardeşi Kemal Muhtar ise ünlü bir bakteriyologtur. Nil Sarı-Ümit Emrah Kurt, "I. Dünya Savaşı'nda Üsküdar'da Hilâl-i Ahmer Aşhanesi ve Celal Muhtar Özden", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI, Kasım 2008, s. 601; Burhan Engin, Gürkan Yardımcı, Yalçın Tüzün, "Celaleddin Muhtar Özden MD (1865-1947)", Journal of The Turkish Academy of Dermatology, 6/2, Haziran 2012, s. 1-4.

62 Celaleddin Muhtar, Frengi Makalâtı isimli eserinde Paris Mekteb-i Tıbbiyesi öğretim üyelerinden Alfred Fournier'den sıklıkla bahsetmiş, Fournier'in rahle-i tedrisatından istifade ettiğini beyan etmiştir. Meslek terbiyesini Fournier'den aldığını belirtmiş ve onun tıp akademisi dünyasının medar-ı iftiharını olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Muhtar, a.g.e., s. 29; BOA, İ.TAL, 29/34; BOA, İ.TAL, 40/43; BOA, İ.TAL, 72/10.

gazi

Akademik Bakış

109

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Enfeksiyonu Üzerine” adıyla 1892 tarihinde yayınlamış ve bu çalışmasıyla dünya tıp literatürüne geçmiştir. Çalışmaları sayesinde Paris Deri Hastalıkları Cemiyeti’ne onur üyesi olarak da seçilen Celaleddin Muhtar, Osmanlı Devleti’nde bir bakteriyoloji laboratuvarı kurulması konusunda çaba göstermiştir. İlk bakteriyoloji laboratuvarı olan Bakteriyolojihane-i Şahane’nin açılması işte bu çabaların bir ürünüdür.⁶³

Celaleddin Muhtar gibi değerli ilim adamlarının çabaları ve Osmanlı Hükümeti’nin de desteğiyle frengi konusunda halkı aydınlatmak için gazetelerde çeşitli yazılar neşredilmiş, kitaplar, risaleler, makaleler yayınlanmış, konferanslar düzenlenmiştir.⁶⁴ Ancak basın-yayın hizmetlerinin yaygınlaşması, maalesef her zaman toplumun çıkarına olmamıştır. Neşriyatın toplum üzerinde olumlu yönlerinin yanında, maalesef olumsuz yönleri de söz konusudur. Özellikle II. Meşrutiyet döneminin getirdiği özgürlükçü hava toplumun ahlakını menfi yönde etkilemiştir. Eğlence mekânları açılmış, eskiden gizli bir şekilde basılan ve gençlerin ahlakını bozacak nitelikteki resim ve kartpostalların basımı tamamen serbest hale gelmiştir.⁶⁵ Bu durumun özellikle genç ve bekâr erkeklerin cinsel arzularını kamçilediği tartışmasıdır. Osmanlı toplumunu frengi hastalığına karşı bilinçlendirmek ve doğru bilinen yanlışları izah edebilmek için “Frenge Makalatı” adını verdiği eserini kaleme alan Celaleddin Muhtar, bu hastalıkla ilgili beş farklı makalesini bir risalede bir araya getirmiştir. Frenge hastalığının nasıl ve ne şekilde bulaştığı, bu hastalığa yakalanmamak için alınacak tedbirler, yakalananları bekleyen gelişmeler, tedavi olunmaması durumunda yaşanacak olaylar bu eserde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bahsedilen eserde evlilik hazırlığı yapanların nikâhtan önce yapması gerekenlere varana kadar birçok konuda aydınlatıcı bilgiler bulunmaktadır. Celaleddin Muhtar tarafından Türk ve dünya tıbbına kazandırılan bu önemli eser vesilesiyle frengi konusunda toplumda yeni bir bilinç oluşmuştur.⁶⁶

Frenge hastalığının zor bir süreç olduğunu kabul eden Celaleddin Muhtar’a göre, hastalığın halk tarafından önemsenmemesi ise daha büyük

görsel

- 63 Celaleddin Muhtar’dan önce el ve ayak parmakları ile ayak tabanı arasında görülen lezyonlar tam olarak tanınmıyor ve bu lezyonlara frengi, dizidroz ve egzama gibi tanımlar konuyordu. Celaleddin Muhtar, bu yeni buluşuyla çığır açmıştı. Safiye Kıranlar, “Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)”, İstanbul Ü. AİİTE, İstanbul 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 259-261.
- 64 BOA, BEO, 3891/291781.
- 65 Nurettin Van, “İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyyesi; Kuruluşu, Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1909-1918)”, Marmara Ü. TAE, İstanbul 2012 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 193; Korkmaz, a.g.t., s. 22-23.
- 66 Tıp alanındaki son gelişmeler doğru bilinen bazı bilgilerin yanlışlığını ortaya koymuştur. Örneğin 1860-1870’li yıllarda frengi hastalığına yakalananların kısa bir tedavi sürecinden sonra evlenmelerine izin verilirken, 19. yüzyılın sonlarında ise bu süre bir hayli uzun tutulmuştur. Evlenmek isteyen hastalar ancak 3-4 yıl gibi uzun ve ciddi bir tedaviden sonra resmi makamlardan onay alabilmişlerdir. Sağlık alanındaki yeni bulgular süreci bu noktaya taşıdığına göre, eski tıp kitaplarındaki köhne bilgilere takılı kalmamak gerekmektedir. Celaleddin Muhtar, tıp alanındaki gelişmeleri günü gününe takip etmenin ne kadar önemli olduğunu işte bu örnek üzerinden vurgulamıştır. Muhtar, a.g.e., s. 76-77.

bir problemdir. Frengi ile ilgili sorunların halkın bu cahilliğinden kaynaklandığına ve hastalığın halk tarafından tam manasıyla idrak edilmedikçe olumlu bir sonuç alınamayacağına inanmaktadır. Bu menfi gelişmelerin kendisini bu eseri yazmaya teşvik ettiğini, bu nedenle bu makaleleri derleme ihtiyacı hissettiğini belirtmiştir. Bu sayede hastalığa yakalanmış olanlar nasıl iyileşeceklerine dair bilgi sahibi olmuş olacaklar, henüz hastalığa yakalanmayanlar ise daha duyarlı ve dikkatli davranacaklardır.⁶⁷

Celaleddin Muhtar'a göre Osmanlı toplumunda Avrupa'daki bilimsel gelişmeleri takip yeterli düzeyde değildir.⁶⁸ Bu yüzden çoğu zaman meydan halk arasında "şifacı hekim" olarak anılan fırsatçılara kalmıştır. İnsanlar kandırıldıklarını bir müddet sonra anlamalarına rağmen, utandıkları için bu kişilerden şikâyetçi de olamamışlardır. Çünkü insanların hâlâ önemli bir kısmı masum frengiye inanmıyor, hastalığın sadece cinsel yolla bulaştığını düşünüyorlardı. Bu kişilerin ihbar edilmesi, aynı zamanda hastaların kendini de ifşa etmesi anlamını taşıyordu.⁶⁹ Bu durum fırsatçıları daha da cesaretlendirmiş, her geçen gün sahte hekim ve şifacıların sayısı artmıştır.

Celaleddin Muhtar'a göre frengiye karşı yapılan hatalardan biri de bu hastalığın ne kadar sinsi olduğunun unutulmasıdır. Öyle ki genç yaşlarda frengiye yakalanıp tedavi olan ve tamamen iyileştiğine inanan kişilerde dahi çok uzun yıllar sonra hastalık nüksedebilmektedir. Bununla birlikte frengi farklı hastalıkların kimliğine bürünerek, yeni bir hastalıkmuş gibi de kendini gösterebilmektedir. Bu nedenle hastaların frengi dışında herhangi bir basit hastalık için hekime müracaat etseler bile, daha evvel frengi tedavisi gördüklerini beyan etmeleri tavsiye edilmiştir. Hekimin de böyle bir hastaya tedavi uygularken ona karşı daha dikkatli ve duyarlı olması elzemdir.⁷⁰ Bununla beraber Osmanlı toplumunda böyle bir bilinç olduğunu söylemek imkânsızdır.

Celaleddin Muhtar, eserinde sık sık Alfred Fournier ismini telaffuz etmekte ve kendisine derin saygısı olduğundan bahsetmektedir. Bahsetti-

67 Muhtar, a.g.e., s. 1-8.

68 Muhtar, Frengi Tedavisi, Nevsal-i Afiyet Salname-i Tıbbi, Birinci Kitap, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul 1315/1897, s. 172.

69 Aile efradına frengi bulaştırdığı için öncelikle kendisini suçlayan bir şahıs, akabinde de kendisine yanlış tedavi uygulayan ve sahte ilan veren kişiyi dava etmek istemiştir. Ancak sonrasında bu hastalığını ifşa etmekten utandığını ve buna cesaret edemediğini itiraf etmiştir. Muhtar, Frengi Makalatı, Karabet Matbaası, İstanbul 1325/1907, s. 10-14.

70 Celaleddin Muhtar'a göre uzun müddet frengi tedavisi gördükten sonra, herhangi bir hastalık için doktora başvuran kişinin bu açıklamayı yapması zorunludur. Çünkü frenginin üçüncü devrine mahsus cilt, dimağ ve sinir hastalıklarının frenginin akciğere saldırısıyla vereme benzeyen bir hastalık oluşabilir. Hekim hastanın frengi geçmişini bilmezse, uygulayacağı tedavi de sonuç vermeyecektir. Fakat hekim bu gerçeği bilerek hareket eder ve ona göre tedavi uygularsa, doğal olarak sonuçlar da müspet olacaktır. Nitekim yirmi yaşında frengiye yakalanan birinin, seksen yaşlarına ulaştığında hastalığının tekrar nüksettiğine dair olaylara şahit olunabilmektedir. Celaleddin Muhtar, böyle ihtimalleri her zaman göz önünde tutmanın şart olduğunu belirtmiştir. Günümüz tıp dünyasının frengiye yakalanmış bir hastanın, tedavi olmuş olsa bile tam manasıyla iyileştiğini söyleyemeyeceği açıktır. Celaleddin Muhtar, bu hastalığın kolay bir süreç olmadığını, uzun ve ciddi bir tedavi gerektirdiğini defaatle dile getirmiştir. Muhtar, a.g.e., s. 1, 12-13, 37-38.

ği frengi mütehassısları arasında Rikor, Vernoy, Julien, Bergost, Marlzker, Landozi, Gongheim, Basro gibi isimler de vardır.⁷¹ Bu kadar önemli ve tıp dünyasında saygın bir yere sahip kişilerin bile frengi konusunda kesin ve net hükümler veremediğini, buna rağmen Osmanlı toplumundaki bazı hekimlerin hüküm vermekten çekinmediklerini ifade etmiştir.⁷² Celaleddin Muhtar, frengi hastalığının tedavisi hususunda ise asla ümitsiz değildir. Nitekim frengi hastalığının etkilerinin ciddi bir tedavi ile önemli ölçüde engellenebileceği yapılan son ilmi çalışmalarla kanıtlanmıştır. Bununla beraber tedbiri elden bırakmamak, her zaman bu hastalığa karşı dikkatli davranmak zorunluluğu vardır.⁷³

Celaleddin Muhtar 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra askerlikten ayrılmış ve 1913 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde (Kızılay) müfettiş-i umumi (genel müfettiş) olarak görevlendirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda salgın hastalıkların ülkede yayılmaması için ve özellikle de kolera salgınına karşı halkı uyarmıştır. O, çalışmalarıyla devletin de takdirini kazanmış; padişah kendisini saray doktoru olarak atamıştır. 1918'de kurulan Ahmed İzzet Paşa Kabinesi'nde bir ara iae nazırlığı yapmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Özden soyadını alan Celaleddin Muhtar, 26 Ekim 1947 tarihinde vefat etmiştir. Öldükten sonra değeri daha iyi anlaşılan Celaleddin Muhtar hakkında özellikle son yıllarda çeşitli çalışmalar yapıldığı dikkat çekmektedir. 81 yıllık ömrüne büyük başarılar sığdıran Celaleddin Muhtar, Türk ve dünya tıp dünyasına önemli katkılar sunmuş ve ismini tıp tarihine altın harflerle yazdırmıştır.⁷⁴

Sonuç

Frengi hastalığının tam olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda kesin bir bilgi olmasa da genel olarak 15. ve 16. yüzyıldan itibaren görülmeye başladığı kabul edilir. Osmanlı toplumunda ise ilk olarak 16. yüzyılda görüldüğü söy-

görsel

- 71 Celaleddin Muhtar, Fournier ve Rikor'u bu işin özüne vakf ve adeta o işin uzmanları olarak görmekte ve kabul etmektedir. Muhtar, Frengi Makalatı isimli eserinde frengi hastalığının teşhis ve tedavisinde Rikor'un bir çığır açtığını belirtmiştir. Fournier'in ise frengi hastalığının teşhis ve tedavisinde en büyük aşama ve gelişmeleri kaydettiğini ifade etmektedir. Muhtar, a.g.e., s. 11.
- 72 Fournier ve Rikor gibi kendini tüm dünyaya ispatlamış hekimlerin beyanatlarından anlaşılıyor ki, frengi konusunda kesin tedavi diye bir durum henüz söz konusu değildir. Bu önemli frengi mütehassısları, hastalığın bir daha nüksetmemek üzere bittiğini iddia etmenin, günümüz tıp imkânlarıyla mümkün olmadığı kanısındadırlar. Muhtar, a.g.e., s. 12.
- 73 Frengi hastalığı asla tedavi olunamaz bir nitelikte olmamakla beraber, dikkatli, ciddi ve uzun bir tedavi gerektirmektedir. Ancak bu şekilde istenilen sonuçlar elde edilebilecektir. Nitekim Fournier tarafından yapılan araştırma da bu gerçeği ispat etmektedir. Frengisini tedavi ettirmeyenlerin çocuklarının %82'si vefat ederken, az bir müddet dahi olsa tedaviye devam edenlerin %58'si vefat etmiştir. Orta derecede tedaviye devam edenlerin çocuklarının ölüm oranı ise %36'dır. Ciddi ve uzun bir tedavinin ise ölüm oranlarını neredeyse sıfırladığı görülmektedir. Muhtar, a.g.e., s. 7-8.
- 74 Engin-Yardımcı-Tüzün, a.g.m., s. 1-4, Sarı-Kurt, a.g.m., s. 583-604, Mine Şehiraltı, Gülten Dinç, "Celaleddin Muhtar Ozden (1865-1947): his life, works and contributions to the study of dermatophytes", International Journal of Dermatology, 49/2010, s. 705-710.

lenebilir. Bununla beraber frenginin gerçek manada ortaya çıkarak belirgin hale gelmesi 19. yüzyılda olmuştur. Bu yüzyılda yaşanan Osmanlı-Rus savaşları sonucunda etkisini arttıran frengi, yüzyılın sonlarına doğru ise salgın halini almıştır. Başta İstanbul olmak üzere geniş Osmanlı coğrafyasının hemen her bölgesinde görülmeye başlayan frengiye karşı Osmanlı Devleti'nin imkânları nispetinde mücadele ettiği görülmektedir.

Bir Osmanlı hekimi olan Celeleddin Muhtar tarafından kaleme alınan "Frengi Makalâtı" bu mücadelenin bir ürünüdür. Hastalığa dair önemli bilgileri barındıran bu eserden anlaşılan odur ki, frengi hastalığı Osmanlı toplumunu tahmin edilenden çok daha vahim bir şekilde etkisi altına almıştır. Alınan tedbirlere rağmen frengi toplumda yayılmakta ve cahil halk yüzünden etkisini hızla arttırmaktadır. Frengi hastalığını kısa sürede tedavi edeceklerini iddia eden fırsatçıların ortaya çıkması ise hastalığın çocuklara ve hatta üçüncü kuşaklara kadar sirayet etmesine zemin hazırlamıştır. Hastalığın sadece cinsel yolla bulaştığını düşünen insanlar hastalıklarından utanmış, bu yüzden gizli bir şekilde tedavi olma yoluna gitmişlerdir. Alanında uzman frengi hekimlerine başvurmak yerine, kendilerini hekim olarak tanıtan kişilere başvurmuşlardır. Bu suretle paralarını kaptırışlar, sağlıklarını ve hatta hayatlarını kaybetmişlerdir.

19. yüzyılın sonları, Osmanlı Hükümeti'nin her alanda olduğu gibi sağlık alanında da yetersiz kaldığı bir dönemdir. Büyük bütçeler gerektiren hastane yapımı, sağlık ocağı gibi hizmetler şartlar dolayısıyla yapılamamıştır. Osmanlı Devleti frengi görülen bölgelere seyyar tabipler göndererek süreci yönetmeye çalışmıştır. Ayrıca evlilik öncesinde çiftlerin genel bir sağlık muayenesinden geçirilmesi hedeflenmiş, ancak bu düşünce hayata geçirilememiştir. Silah altına alınacak erkeklere de genel sağlık muayenesi uygulanması başlatılmış, ancak bu uygulama da beklenen başarıyı sağlayamamıştır. Yapılan iyi niyetli çalışmalara rağmen frengi hastalığı tüm Osmanlı coğrafyasında etkisini arttırmıştır. Bir taraftan yaşanan savaşlar, diğer taraftan halkın ekonomik sıkıntılar pençesinde kıvrınması ahlaki ve kültürel değerlerin kaybedilmesine yol açmıştır. Bu nedenle özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden sonra fuhuşun bir hayli arttığı, gençlerin dimağlarına zarar veren müstehcen içerikli kitap, broşür ve dergilerin her yerde satılmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Bu yozlaşmayla beraber özellikle genç ve bekar erkeklerin fuhuşu sıradan bir ihtiyaçmış gibi görmeye başladığı açıktır. Hatta bazı evli erkeklerin bile fuhuşu bir eğlence aracı olarak tanımladıkları için bu yola çokça tevessül ettikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle evli birçok erkek masum aile üyelerine farkında olmadan bu hastalığı bulaştırmış, kendi ailelerini kendi elleriyle yok etmişlerdir. Zengin ailelerin evlerinde hizmetçilik, dadılık veya süt annelik yapan bazı kadınların da frengi mikrobunu ev sahiplerine veya çocuklarına bulaştırdıkları sıklıkla görülmüştür. Bazen de çalıştıkları evlerde frengiye yakalanan hizmetçiler, kendi ailelerine frengiyi taşımışlardır.

görsel

Akademik
Bakış

113

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Celeleddin Muhtar, halkı bu konularda uyararak frenginin uygun tıbbi yollarla tedavi edilmesi için çalışmıştır. Bunun için Osmanlı toplumuna çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Celeleddin Muhtar'ın üzerinde durduğu en önemli husus ise frenginin sadece cinsel ilişkiyle bulaşmadığıdır. Bu konuda mesafe ve tedbirin çok önemli olduğunu belirten Celeleddin Muhtar, en ufak bir yakınlaşmanın bile bu hastalığa yakalanmaya yeteceğini vurgulamıştır. Tokalaşma, sarılma, aynı kaptan bir şeyler yeme, aynı bardaktan su içme ve hatta bazen aynı ortamda bulunmanın bile frengi mikrobu almaya zemin hazırlayabileceğini belirten Celeleddin Muhtar, bu nedenle insanlara her zaman tedbirli olmalarını ve yakın temastan kaçınmalarını tavsiye etmiştir.

Amacının frengi hastalarını küçük düşürmek veya ümitsizliğe sürüklemek olmadığını beyan eden Celeleddin Muhtar, yapmış olduğu çalışmaların, bir unsuru olmaktan onur duyduğu Osmanlı toplumuna karşı bir vazifesi olduğunu, milletin sıhhat ve selameti için gayret sarf ettiğini ifade etmiştir. Bununla beraber ne Osmanlı Hükümeti'nin almış olduğu tedbirler, ne de Celeleddin Muhtar'ın münferit çalışmaları beklentileri karşılayabilmiştir. Bunun temel sebebinin Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik şartlar olduğu açıktır. Ancak frengiye karşı başarısız olunmasının bir diğer önemli sebebi ise halkın bu hastalığa karşı bakış açısı ve cehaletidir.

Kaynaklar

BOA, A.MKT.MHM, 531/13.

BOA, BEO, 279/209324, 3891/291781, 4145/310851.

BOA, DH.İD, 53/34, 65/46.

BOA, DH. MKT, 350/1, 442/24, 1577/24, 1637/32, 1642/90, 1684/48.

BOA, DH.İ.UM, 1914/113.

BOA, DH.İ.UM.EK, 52/5.

BOA, DH.EUM.LVZ, 30/103.

BOA, DH.HMŞ, 22/26, 22/72.

BOA, DH.MB.HPS, 156/14.

BOA, DH.UMVM, 124/6.

BOA, İ.DH, 1115/87238.

BOA, İ.TAL, 29/34, 40/43, 72/10.

BOA, MV, 11/97.

BOA, ŞD,1387/14, 1644/50, 2491/8.

BOA, Y.MTV, 236/31.

AHMED SAİD, Tarih-i İlet-i Efrenc, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul 1277/1860.

AHMET ŞERİF, Anadolu'da Tanin (haz. Mehmed Çetin Börekçi), Cilt: 1, TTK Basımevi, Ankara 1999.

AYAR, Mesut, Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895), Kitabevi Yay., İstanbul 2007.

BAYTEMİR, Erdal, Cinsel Dokunulmazlığa, Kişi Hürriyetine ve Genel Ahlakla Karşı Suçlar, Adalet Yay. Ankara 2009.

BEHÇET, Hulusi, Frengi Dersleri, Akşam Matbaası, İstanbul 1936.

görsel

BEHÇET, Hulusi, "Frengi Niçin Ayıp Görülür? Frengiyi Neden Gizli Tutmak Adet Olmuştur? Tabiatı Ayıp Denen Hastalık Var mıdır?" *İstanbul Radyosunda Verilen Konferans*, İstanbul Halkevi, İstanbul 1935.

BEYRU, Rauf, 19 Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2005.

BULUT, Fatma, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Miras", Tarih Okulu, sayı III, İlkbahar 2009, s. 109-123.

CELALEDDİN MUHTAR, Frengi Makalatı, Karabet Matbaası, İstanbul 1325/1907.

CELALEDDİN MUHTAR, Frengi Tedavisi, Nevsal-i Afiyet Salname-i Tıbbi, Birinci Kitap, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul 1315/1897.

ÇAVDAR, Necati-KARCI, Erol, «XIX. Yüzyıl Sonları ve XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler», *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11/2, Kış 2016, s. 157-175.

DEMİRCİ, Tuba, "Body Disease and late Ottoman Literature: Debates on Ottoman Muslim Family in the Tanzimat Period (1839-1908)", Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ENGİN, Burhan-YARDIMCI, Gürkan-TÜZÜN, Yalçın, "Celeleddin Muhtar Özden MD (1865-1947)", *Journal of The Turkish Academy of Dermatology*, 6/2, Haziran 2012, s. 1-4.

FOURNİER, Alfred, Frengi ve İzdivaç (çev. Celeleddin Muhtar), Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul 1317/1899.

GÜL, Abdülkadir, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41/2009, s. 239-270.

GÜNEŞ, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadeleye Adanmış Kısa Bir Ömür: Hüdavendigar Vilayeti Seyyar Frengi Tabibi Nuri Ömer Efendi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 15/29, Kış 2021, s. 49-68.

GÜNEŞ, Mehmet, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadelede Etkili Bir Yöntem: Seyyar Tabiplik", *History Studies*, Sayı: 13/5, Ekim 2021, s. 1675-1692.

HOT, İnci, "Sihhiye Mecmuası'na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)", İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2001 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

KAHYA, Esin, "Sağlık Kuruluşlarımıza Bir Örnek: Safranbolu'da Frengi Hastahanesi", IX. Türk Tarih Kongresi, Cilt: 3, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.1291-1296.

KILIÇ, Rüya, "Türkiye'de Frengi Tarihi", *Kebikeç Dergisi*, 38/2014, s. 291-306.

KIRANLAR, Safiye, "Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)", İstanbul Üniversitesi A.İ.İ.T. Enstitüsü, İstanbul 2005 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

KORKMAZ, Yunus, "Osmanlı'da Frengi İle Mücadele (1880-1918)", Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli 2019 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

KÖSE, Osman, "XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devleti'nde Bir Uygulamaya: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı", *Turkish Studies*, 2/1, Kış 2007, s. 104-123.

KÜÇÜKTİRYAKI, Ahmet Yasin, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmelere ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 13/26, Aralık 2014, s. 177-201.

MARTAL, Abdullah, "İlet-i efrençiyeye (İzmir'de frengiyle mücadele)", *Tepekule Tarih Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, İlkbahar 2000, s. 88-91.

MİLASLI İSMAİL HAKKI, Frengi İleti Hakkında Herkese Lazım Olan Malumat, Asır Matbaa-

Gazi

Akademik
Bakış

115

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

si, İstanbul 1317/1899.

NİKİFORUK, Andrew, Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi (çev. Selahattin Erkanlı), İletişim Yay., İstanbul 2018.

OCAK, Başak, "Bazı Osmanlı Hekimlerinin Frengi Hakkındaki Görüşleri", Tarih Okulu, 12/XL, Haziran 2019, s. 296-311.

ÖZDEMİR, Hikmet, Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918, TTK Yayınları, Ankara 2010.

ÖZEKMEKÇİ, M. İnanç, "Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele", Kadın Araştırmaları Dergisi, 10/2012, s. 83-101.

Sağlık Bilimleri Üniversitesi Resmi İnternet Sayfası, "Prof. Dr. Celalettin Muhtar Dermatoloji Günleri", <https://tip.sbu.edu.tr/tr/etkinlik/Xwe3ns-prof-dr-celalettin-muhtar-dermatoloji-gunleri>; https://www.sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/226a44f5/2019_9/ii-prof-dr-celalettin-muhtar-dermatoloji-gunleri-program-93f59675.pdf; https://www.sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/226a44f5/2022_11/tipfakdermgunleri-a2428738.pdf.

SARI, Nil-KURT, Ümit Emrah, "I. Dünya Savaşı'nda Üsküdar'da Hilâl-i Ahmer Aşhanesi ve Celal Muhtar Özden", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI, Kasım 2008, s. 583-604.

ŞEHİRALTI, Mine-DİNÇ, Gülten, <Celalettin Muhtar Ozden (1865–1947): his life, works and contributions to the study of dermatophytes>, International Journal of Dermatology, 49/2010, s. 705-710.

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., <Memleketimizde Frengi Tarihi>, Yeni Asya, Mart 1971.

ŞENEL, Şennur, <19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele>, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 13/1, Mart 2015, s. 256-274.

TEMEL, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele", Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s.169-172.

TERZİOĞLU, Arslan, "Türklerin Tarih Boyunca Dermatoloji ve Veneroloji Alanında Dünya Tıbbına Katkıları", Türkler Ansiklopedisi, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 348-355.

YETKİN, Aydın, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Toplumsal Ahlâk Bunahımı: Fuhuş Meselesi", Tarihin Peşinde, 6/2011, s. 21-54.

YILDIRIM, Nuran, "Tanzimattan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1320-1338.

YILDIRIM, Nuran, İstanbul'un Sağlık Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

VAN, Nurettin, "İstanbul Polis Müdüriyeti-i Umûmiyyesi; Kuruluşu, Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1909-1918)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Extended Abstract

While there is no precise information about the emergence of syphilis, it is generally accepted that it began to be observed in the 15th and 16th centuries. It is said to have first appeared in Ottoman society in the 16th century. However, it was in the 19th century that syphilis truly surfaced and became prominent. Syphilis, which intensified due to the Ottoman-Russian wars in this century, escalated into an epidemic by the end of the century. The Ottoman State endeavored to combat syphilis, which started spreading extensively in almost every region of the vast Ottoman territory, particularly in Istanbul, to the best of its capabilities.

görsel

The "Syphilis Articles," written by Celaleddin Muhtar, an Ottoman physician, is a product of this ongoing struggle. This work, containing crucial information about the disease, reveals that syphilis affected Ottoman society much more severely than anticipated. Despite implemented measures, syphilis continued to spread within society, rapidly increasing its impact due to the ignorance of the population. The emergence of opportunists claiming to cure syphilis quickly facilitated the spread of the disease to children and even third generations. People, embarrassed by the sexually transmitted nature of the disease, sought treatment discreetly, opting for individuals posing as physicians rather than consulting syphilis experts. Consequently, they lost not only their money but also their health and, in some cases, their lives.

The late 19th century marked a period when the Ottoman Government faced shortcomings in the field of health, mirroring challenges in other domains. Services such as hospital construction and health centers, requiring substantial budgets, were hindered by circumstances. The Ottoman State attempted to manage the situation by deploying itinerant doctors to regions affected by syphilis. Additionally, there was an effort to enforce general health examinations for couples before marriage, although this idea could not be realized. A similar health examination initiative was launched for men to be recruited, but it did not achieve the anticipated success. Despite well-intentioned efforts, syphilis continued to escalate throughout the entire Ottoman territory. The impact of wars and the suffering of the people amid economic troubles led to the erosion of moral and cultural values. Consequently, prostitution notably increased, especially after the last quarter of the 19th century, with explicit content found in books, brochures, and magazines adversely affecting young minds becoming ubiquitous.

This moral decline led young and single men to perceive prostitution as a commonplace need. Even some married men succumbed to this perspective, defining prostitution as a form of entertainment. Consequently, many married men inadvertently transmitted the disease to their innocent family members, ultimately causing the collapse of their own families. It was also observed that some women working as maids, nannies, or wet nurses in affluent households transmitted syphilis to their employers or their children. Occasionally, maids who contracted syphilis in the houses they worked in introduced the disease to their own families.

Celaleddin Muhtar sounded the alarm on these issues and worked diligently to treat syphilis using appropriate medical means. He made various recommendations to Ottoman society, with the most crucial point being that syphilis is not only transmitted through sexual intercourse. Celaleddin Muhtar emphasized the significance of distance and precautions, stating that even the slightest closeness could lead to contracting the disease. He pointed out that actions like shaking hands, hugging, sharing a bowl, drinking from the same glass, and sometimes merely being in the same environment could facilitate the transmission of syphilis. Therefore, he advised people to exercise caution and avoid close contact.

Celaleddin Muhtar clarified that his intention was not to humiliate syphilis patients or drive them to despair. Instead, he asserted that his work was a duty to the Ottoman society, of which he was honored to be a part, and he exerted efforts for the health and safety of the nation. However, neither the measures taken by the Ottoman Government nor Celaleddin Muhtar's individual efforts could meet expectations. The primary reason for this was the economic conditions of the Ottoman State. Another significant factor contributing to the failure against syphilis was the public's perspective and lack of awareness about this disease.

görsel

Akademik
Bakış

117

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023